
ГОРОБЕЦЬ Т.В.,
кандидат психологічних наук,
доцент

НЕЧИПОРЕНКО О. В.,
старший викладач, кафедра
прикладної психології,
Черкаський національний
університет імені Богдана
Хмельницького,
м. Черкаси

ВПЛИВ МОРТІДНИХ ТЕНДЕНЦІЙ ПСИХІКИ НА ФОРМУВАННЯ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН

У статті зроблена спроба поглянути на природу сімейних відносин крізь призму впливу особистісної проблематики, обумовленої едіповою ситуацією та її деструктивними наслідками, зокрема мортідними тенденціями психіки до «психологічної імпотенції» та «психологічної смерті». Розглядається взаємозв'язок феномену психологічної смерті з захисною системою суб'єкта та можливості його дослідження в рамках сучасної психодинамічної теорії.

Ключові слова: соціально-перцептивні викривлення, захисні механізми психіки, особистісна проблематика, едіпова залежність, мортідні тенденції психіки, психологічна імпотенція, психологічна смерть, сімейні відносини.

В данной статье сделана попытка взглянуть на природу семейных отношений сквозь призму влияния личностной проблематики, обусловленной эдиповой ситуацией и ее деструктивными последствиями, в частности мортидными тенденциями психики к психологической импотенции и психологической смерти. Рассматривается взаимосвязь феномена психологической смерти с защитной системой субъекта и возможности его исследования в рамках современной психодинамической теории.

Ключевые слова: социально-перцептивные искажения, защитные механизмы психики, личностная проблематика, эдиповая зависимость, мортидные тенденции психики, психологическая

© ГОРОБЕЦЬ Т.В., НЕЧИПОРЕНКО О. В., 2015

импотенция, психологическая смерть, семейные отношения.

The article attempts to look at the nature of family relations through the prism of personal problems caused Oedipus situation and its destructive consequences, especially mortido trends of psyche to «psychological impotence» and «psychological death». Attention is paid to the basic psyche protections and their main trends «from weakness to strength», which masked infantile needs of person, distorting reality. The article emphasizes that the protective system determines individual behavior that depends on past experience and aims to «avoid failure» by certain degradation of communication. The fact gives rise to barriers to communication. The choice of libido object replacement is associated with child's infantile desires that were forbidden but define family relationships in actual situations. The correlation of psychological death phenomenon with a protective system of person is considered as well as capabilities to research it within the modern psychodynamic theory.

Key words: *socio-perceptive distortions, psyche defense mechanisms, personal problems, Oedipus dependence, psyche mortido trends, psychological impotence, psychological death, family relations.*

Постановка проблеми. У дослідженні процесу формування захисних механізмів психіки індивіда особливу увагу заслуговує проблема виявлення ситуації їх виникнення, яка в психоаналізі пов'язувалася з раннім етапом розвитку лібідо дитини і тому була названа первинною лібідною ситуацією [3]. У ній містяться витoki своєрідної програми, розгортання якої в кінцевому результаті визначає життєвий шлях людини. **Мета статті** – обґрунтувати вплив мортідних тенденцій психіки суб'єкта на сімейні відносини.

Результати теоретичного дослідження. Феномен психічних захистів досліджувався як в психоаналітичній парадигмі, так і в інших теоретичних спрямуваннях. Розгляд даного феномену знаходимо в працях З. Фрейда [4], А. Фрейд [3], М. Кляйн, Дж. Райвері, К. Хорні [5], Т. С. Яценко [6]. Психічні захисти виконують функцію вирішення конфлікту між свідомою

та несвідомою сферами психіки. Їх метою є зниження в суб'єкта тривоги, напруження та досягнення ним емоційного благополуччя [1].

У сучасній психодинамічній теорії, яку розробляє Т. С. Яценко [6; 7], виділяються два види захистів: базові та ситуативні (периферійні). У базових захистах криється весь інфантильний, емоційно-значимий досвід суб'єкта, пов'язаний з незавершеними справами дитинства. Ця система виражається в певній логіці несвідомого, яка є когнітивної базою «психічних захистів» і характеризується якостями, які усвідомлюються суб'єктом і підкоряються єдиному механізму «від слабкості до сили». Індивідуальна неповторність психіки суб'єкта виражається в системі «умовних цінностей». «Умовні цінності» знаходяться ближче до базових захистів і разом із периферійними здійснюють функції проміжного ланцюга між базовими захистами та об'єктивною реальністю. Якщо умовні

цінності передбачають когнітивний аспект захисної диспозиції, то засоби захисту орієнтовані на інструментальний аспект. Органічне злиття цих двох рівнів захистів виражено в логіці несвідомого [6].

Тенденція психічного захисту «від слабкості до сили» прихована від свідомості суб'єкта внаслідок того, що захист вирішує цю проблему самостійно, ціною викривлення і відступу від реальності. Захист забезпечує сприятливе емоційне самопочуття, яке і залежить від підтвердження «ідеалізованого Я». Захист, за допомогою ілюзій, приховує умовність цінностей, справжні причини негативного результату вчинків у відносинах з людьми. Протиріччя між бажаннями, прагненнями суб'єкта і засобами їх досягнення, обумовлено неузгодженістю суб'єктивно орієнтованих умовних цінностей з просоціальними цінностями.

Поведінка, яка регламентована захистом, контролюється тенденціями «досягнення бажаної мети» і «уникнення неспіху». Модель «уникнути неспіху», з часом набуває в поведінці суб'єкта все більш виражений характер у зв'язку з накопиченням минулого негативного досвіду. Це є однією з головних причин відсутності позитивного результату: адже засоби активної діяльності звернені до минулого і неадекватні актуальній ситуації. Ось чому особливістю захисної диспозиції (функціональної) є те, що «досягнення успіху» співіснує з метою «уникнення неспіху» [7].

Як зазначає Т. С. Яценко, існують певні деструкції спілкування особистості, до яких відносять стабілізовані утворення психіки суб'єкта, які породжують бар'єри в його контактах з іншими людьми і ускладнюють, тим самим, реалізацію його власних потреб і цілей. Труднощі спілкування спосте-

рігаються тоді, коли взаємодія учасників спілкування не сприяє психічному розвитку і негативно відбивається на їхньому емоційному самопочутті. Це проявляється в дисфункціональних стратегіях спілкування.

Імперативна стратегія спілкування на рівні поведінки виражається в тенденції підпорядкування інтересів партнера власним бажанням і потребам. Внутрішньо-особистісний аспект ретельно оберігається «психологічними захистами». Маніпулятивна стратегія відрізняється прихованістю засобів психологічного впливу на іншу людину з метою задоволення власних потреб. Обидві ці стратегії свідчать про наявність особистісної проблеми. До деструкцій спілкування Т. С. Яценко відносить також таке психологічне явище як «вампіризм», що є спільною глобальною характеристикою будь-якої людини, яка має особистісну проблему, так як особистісна проблематика суб'єкта створює умови для втрати енергії. Насамперед, це детерміновано внутрішніми стабілізованими протиріччями і неможливістю їх вирішення. Особистісна проблема породжує ходіння «хибним колом», яке призводить до великої, але непродуктивної розтрати енергії, яка пов'язана з феноменом психічних захистів. Людина, обтяжена внутрішніми стабілізованими суперечностями, несе в собі потребу в поповненні енергії.

Будь-яка запрограмована поведінка є супутником особистісної проблеми, орієнтованої лише на інтереси власного «Я». Не враховуються інтереси інших людей, обмежується свобода розвитку особистості. Особистісна деструкція суб'єкта, визначаючи дисфункції спілкування, може виражатися в замаскованих невротичних симптомах, що часто не розпізнаються суб'єктом. За таких умов у поведінці

починають домінувати ірраціональні компоненти. Дії людини спрямовані на те, щоб позбутися від нестерпного для неї емоційного стану, але прогнозувати результати практично неможливо [3]. Т. С. Яценко вважає, що у відступах від реальності криється зміст особистісної проблеми суб'єкта, які породжені його захисною системою. А це пов'язано з логікою несвідомого, яка вступає в суперечність із логікою свідомого [7].

Внутрішнє протиріччя між життям і смертю, прагненням до «любові інших людей» і тенденцією до «психологічної імпотенції» також входять в особистісну проблему. Деструктивні тенденції до «психологічної імпотенції» і «психологічної смерті» тісно взаємопов'язані. Тенденція до «психологічної смерті» виражається в проявах психологічної імпотенції – руйнуванні контактів з іншими людьми через заздрість, неадекватне сприйняття партнера, відступ від реальності, інтроверсію, почуття приниженості, неповноцінності та ін. [2]

З. Фрейд спершу розділив інстинкти на дві категорії: інстинкти самозбереження або Его-інстинкти; сексуальні інстинкти [4]. Кінцевим підсумком став розподіл на інстинкт життя – Ерос і інстинкт смерті – Танатос. Інстинкт життя включав лібідо і частину інстинктів Его; інстинкт смерті представляв нову окрему концепцію, таку ж важливу, як теорія Еросу. Інстинкт смерті активізується відразу при народженні і виражається в тенденції повернення органічного життя в попередній неорганічний стан. Процес життя передбачає напругу, а мета потягу до смерті – це звільнення від напруги. Нова концепція допомогла З. Фрейду пояснити самодеструктивне спонукання (наприклад, самогубство), агресію по відношенню до інших (на-

приклад, війна) і компульсивні схильності до повторення попереднього болісного досвіду. Всі психічні феномени, таким чином, отримали пояснення в поняттях злиття або змішування двох інстинктів. Він виділив потребу у відновленні свого попереднього стану. Феномен «вимушеного повторення» обґрунтовує твердження про регресивний характер первинних потягів [4].

На думку Т. С. Яценко потяг до смерті функціонує не тільки на рівні інстинктів (первинного потягу повернення до неорганічного стану), а й на рівні когнітивного утворення, яке входить в диспозицію «психічних захистів» [6]. Автор пов'язує поняття «психологічна імпотенція» з іншим аспектом життя суб'єкта, з нездатністю його до налагодження та підтримання ніжних, теплих взаємин з об'єктом його сексуальних інтересів. У тенденції до «психологічної смерті» прагнення до руйнування визначає неусвідомлену магістральну спрямованість психіки людини (витоки якої криються в едіповій ситуації). Маскуванням цієї тенденції є сублімація витісненої енергії у творчій, соціально прийнятній діяльності. Вона маскується, стає невиразною для об'єктивного спостерігача, оскільки енергія мортідо спрямована на самого її носія. Це маскування може відбуватися за рахунок нерівності її проявів «то в любові, то в ненависті». Всі мортідні тенденції сприймаються суб'єктом у викривленому вигляді. Можна констатувати такі прояви «психологічної імпотенції»: маскування своєї інфантильності, залежність «Я» від нарцистичних тенденцій, фіксація на власних потребах, власна неспроможність, недоброзичливість до людей і ін. [2]. Цей внутрішній несприятливий стан суб'єкт пояснює невдачами і безпорадністю. Позиція не-

вдахи породжує агресивність, з якою потрібно боротися, що породжує відчуття хибного кола. Людина ніби як знаходиться «під скляним ковпаком», життя проходить повз неї. Маскування тенденції до «психологічної смерті» проявляється і в такій формі психологічної імпотенції як бездіяльність. Такі люди «важкі на підйом», немов весь час знаходяться в положенні мертвої точки, з якої їх важко зрушити. Тут проглядаються мотиви едіпової ситуації, коли омертвіння своєї активності є найбезпечнішим виходом з неї [6].

Тенденція «до смерті» на рівні поведінки виявляється в тенденції до «психологічної імпотенції» – у типовій регресивній поведінці. Наприклад, в заздрості, дискредитації інших, мстивості, ревнощів, жадібності, відчутті, що обдурили і чогось не додали, в переконанні, що «інші люди зобов'язані ...», що вони несуть загрозу, в невдячності та ін. Як стверджує Т. С. Яценко, психологічна імпотенція вказує на глибоку розбіжність між фізичним потенціалом і можливостями його реалізації. Вона може існувати на тлі фізичного потенціалу лібідо, який не має можливості сексуальної реалізації через дію певних механізмів її гальмування. Ці механізми формуються в дитинстві, коли виникає заборонене лібідне тяжіння до близьких (рідних) людей. Психологічна імпотенція – це також труднощі злиття ніжних, добрих почуттів до людини з чуттєвим потягом в ситуації прояву едіпового комплексу, де на першому плані стоїть інцестуозна фіксація лібідо на матері або сестрі (батька, брата). При цьому відбувається затримка лібідо на дитячій фіксації, яка ускладнює таке злиття. Тому й існує розчленування цього почуття на дві течії: ніжність і чуттєвість [6].

З ніжністю пов'язаний інстинкт са-

мозбереження – це означає дитячий вибір об'єкта лібідо серед членів сім'ї або вихователів. При статевому дозріванні до потягів «ніжності» приєднується «чуттєвість», яка сприяє лібідному усвідомленню мети. Вся чутлива енергія може бути пов'язана з інцестуозними об'єктами – наслідком буде приглушений стан статевої активності в осіб, обтяжених едіповим комплексом. Створюється певна розбіжність, яка полягає в тому, що з одного боку зберігається потяг – ніжність до значимих людей, а разом з тим йде пошук заміщуючого об'єкта. Саме у виборі цього заміщуючого об'єкта особливо сильно виражаються інфантильні бажання дитинства.

Вибір об'єкта мотивується різними факторами, насамперед об'єктними відносинами, які формуються в едіповій ситуації і які спочатку усвідомлюються індивідом: зовнішньої схожості характерів, наявності важливої для індивіда риси у первинного лібідного об'єкта та його «заміщення» тощо. Незалежно від мотивації, вибір в підсумку виявляється неуспішним. Перевага, яка ґрунтується на наявності у партнера специфічних особливостей, пов'язаних з батьками, не може бути повністю задоволена, адже вона має інші особливості, які не брались до уваги. Саме другорядні якості партнера будуть перешкоджати виконанню бажань суб'єкта. Суттєва помилка такого вибору, як вважає К. Хорні, полягає в тому, що він був зроблений лише для того, щоб виконати якусь окрему умову [5].

Едіпова ситуація дитинства розщеплює любов на «небесну» і «земну». Психологічна імпотенція нерідко виявляється в регресивній поведінці, у психічному приниженні об'єкта любові, в той час як ідеалізація адресується інцестуозному об'єкту і його раннім

заміщення. Розглядаючи наслідки едіпової ситуації, К. Хорні також констатує наявність ще з дитинства роз'єднання тенденцій ніжності і чуттєвості. Вона виділяє певні особливості, які характерні для тих, хто мав подібний досвід. Дослідник зазначає, що для чоловіків, які мали характерні для едіпової ситуації стосунки з матір'ю, притаманний страх жіночої заборони. Психопаналіз пояснює це тим, що дитина спочатку отримує від матері уявлення про деякі соціальні норми і заборони. Другою особливістю, яка характеризує залежність від матері, К. Хорні вважає ідею про святість жінки, яка знаходить «найбільш екзальтоване вираження в культі Діви». У деяких крайніх випадках ця ідея асоціюється з переконанням, що порядна або гідна жінка – асексуальна. Це пов'язано з проблемою роз'єднання лібідо на інтимну сферу і сферу «ніжності». Третя характеристика, яку наводить К. Хорні – це страх не задовольнити жінку в її вимогах, в тому числі і сексуальних. Автор пов'язує цей страх з ситуацією дитинства, коли маленький хлопчик боявся, що його самоповагу буде поранено через висміювання його претензій на маскуліність. Жінки, як вказує К. Хорні, виносять з «едіпової ситуації» лише ригідність і відчуття тривожності» [5].

Едіпів комплекс завжди продукує тривогу – і це пов'язано з розвитком почуття ворожості, яке виникає паралельно з потягом до когось з батьків. Базальна тривога, як вважає К. Хорні – це почуття безсилля в чужому і все-сильному світі. Вона штовхає дитину до затримки, капсулювання себе «в родинному колі», що і є причиною відставання в психічному розвитку.

Шлюб не відповідає тим умовам любові, які суб'єкт переносить на нього з дитинства – це сприяє виникнен-

ню «психологічної імпотенції». Об'єкт любові для дитини був пов'язаний з чуттєвою заборонаю. А в шлюбі те, що заборонялося, перетворюється в обов'язок. Прихована тенденція до суперництва, яка склалася в едіповій ситуації, буде руйнувати взаємини – це і є проявом психологічної імпотенції. У випадках, де не відбувається синтез чуттєвої і духовної любові, суб'єкт змушений зосередити свої ніжні почуття на іншому об'єкті, крім об'єкта його чуттєвих потягів. Це можуть бути власні діти, колеги, ідеал вигаданого партнера, якого ніколи не було, або закоханість у акторів, і т.п. Як вважає Т. С. Яценко, едіпова ситуація настільки «паралізуюче» впливає на психіку людини, що кожен з нас несе в собі нарцистичний шрам, народжений дитячим розчаруванням. Це проявляється в тому, що чоловіки більше стривожені своїм статусом, ніж любов'ю і насамперед потребою відчувати безпеку, захищеність, турботу жінки, ніж її любов. Поширеним супутником шлюбних відносин є садистські посягання на іншу людину, як на власність, що виражається у вічній підозрілості і ревності. Це відповідає інфантильній позиції дитини щодо матері та батька, які її зраджували в своїх чоловічо-жіночих стосунках [6].

Висновки та перспективи дослідження. У суб'єкта, обтяженого едіповою ситуацією, існує інфантильна потреба, яка може набувати крайні прояви – «щоб любили тільки мене». Така потреба в дитинстві є потребою виключно егоцентричної позиції, яка народжена любов'ю батька чи матері, і закінчується фрустрацією в стосунках з родиною. Стає зрозумілим, що на вимогу монополії завжди приховується недовіра, ворожість і готовність до розчарування. Це й зумовлює «психологічну імпотенцію».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Горобець Т.В. та інші. Психологічні захисти та тенденція до психологічної смерті / Т. В. Горобець, І. В. Калашнік, А. С. Нодзельська // *Актуальні проблеми психології. Том V: Психофізіологія. Психологія праці. Експериментальна психологія. Випуск 6.* / За ред. Максименка С.Д. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2007. – С. 101-109.
2. Калашнік І.В. Взаємозв'язок едіпової залежності та тенденції до психологічної смерті / І. В. Калашнік // *Актуальні проблеми психології. Том X. Частина 1.* / За ред. Академіка С.Д. Максименка. – К.: Главник, 2007. – С. 106-112. – 320 с.
3. Фрейд А. Эго и механизмы защиты. / А. Фрейд. – М.: Изд-во Эксмо, 2003. – 256 с.
4. Фрейд З. Психология бессознательного / З. Фрейд. – М.: ООО «Фирма СТД», 2006. – 447 с.
5. Хорни К. Самоанализ. Психология женщины. Новые пути в психоанализе. / К. Хорни. – СПб.: Питер, 2002. – 480 с.
6. Яценко Т.С. Основи глибинної психокорекції: феноменологія, теорія і практика: Навч. Посібник. / Т. С. Яценко. – К.: Вища школа, 2006. – 382 с.
7. Яценко Т.С. Теоретико-методологічний підхід до цілісного розуміння психіки у її структурних компонентах / Т. С. Яценко. // *Психологія і суспільство.* – 2004. – № 4. – С. 37 – 59.